

LUDMILA BUXHELI

**TEZAT E RIZËS PËR TEORINË DHE PRAKTIKËN E ANALIZËS SË
STRUKTURËS MORFOLOGJIKE TË FJALËVE TË SHQIPES**

Në fillimet e gjysmës së dytë të shek. XX studimet gramatikore në fushë të shqipes përballeshin me një sërë problemesh të organizimit dhe mbarëvajtjes së punës kërkimore-shkencore mbi baza institucionale, zgjidhja e të cilave kërkonte, ndër të tjera, ngritjen e nivelit teorik të studimeve gramatikore dhe përcaktimin e një metodologjie studimore sa më shkencore, me synim hartimin i një gramatike akademike të shqipes.

Në vargun e studiuesve më të përkushtuar e më të angazhuar në atë kohë për këto probleme, si Aleksandër Xhuvani, Eqrem Çabej, Mahir Domi, Kostaq Cipo, Androkli Kostallari, Osman Myderizi, Sh. Demiraj etj., shquhet edhe gjuhëtari Selman Riza. Arsyeja është se gjuhëtari Selman Riza jo vetëm e ushtroi veprimtarinë e tij studimore në një kohë kur ngritja e nivelit teorik të studimeve gjuhësore ishte një domosdoshmëri, por sepse ai është ndër të paktët, për të mos thënë i pari, që e lidh ngushtë problemin e ngritjes së nivelit teorik të studimeve edhe me nevojën e përsosjes së metodologjisë së punës kërkimore-shkencore në fushë të shqipes, veçanërisht në studimin e strukturës së saj gramatikore.

Konkretisht, problemet teorike dhe metodologjike që lidhen me studimin e strukturës gramatikore të shqipes, ndonëse në mënyrë mjaft sintetike, trajtohen në një dorëshkrim dyfaqesh të S. Rizës, që mban datën 4 gusht 1964. Ky dorëshkrim është ruajtur në arkivin e familjes, por u bë i njohur nga gjuhëtari Rexhep Ismajli vetëm pas vdekjes së tij, me rastin e botimit të veprës së tij në Prishtinë më 2004¹. Dorëshkrimi titullohet "*Disa teza mbi teorinë dhe praktikën e analizës morfologjike përshkruese shqip*". Nëpërmjet këtyre tezave Riza shtron disa detyra ndaj studiuesve të shqipes, që kanë të bëjnë sidomos me nevojën e ngritjes së nivelit teorik të studimeve gramatikore, por edhe me metodologjinë e studimit të gjuhës dhe mënyrën e hartimit të teksteve shkollore.

Së pari, sipas Rizës, nuk mund të ketë morfologji si shkencë pa forcimin e karakterit përshkrues të studimeve morfologjike. Së dyti, forcimin e karakterit përshkrues të të dhënave gjuhësore e sheh edhe si nevojë të

¹ S. Riza, *Disa teza mbi teorinë dhe praktikën e analizës morfologjike përshkruese shqip*, në "SELMAN RIZA, VEPRA IV", PRISHTINË 2004, f. 43-44.

përsosjes së teksteve mësimore të gjuhës shqipe në arsimin parauniversitar e universitar.

Ndonëse nuk përcaktohet mënyra e mbledhjes së të dhënave gjuhësore nga pikëpamja metodologjike, bazuar p.sh. në gjuhën e folur ose atë të shkruar, koncepti i Rizës për rëndësinë e karakterit përshkrues të studimeve gjuhësore, në përgjithësi, dhe të morfologjisë në veçanti tingëllon mjaft aktual edhe sot, sepse p.sh. nuk mund të merresh me probleme të normës gjuhësore në përgjithësi ose të asaj drejtshkrimore, në veçanti, pa bërë më parë mbledhjen e lëndës gjuhësore dhe përshkrimin e dukurive gramatikore që karakterizojnë atë.

Sipas Rizës, bazën e shndërrimit të çdo *parashkence* në *shkencë* e ka përbërë (dhe vazhdon ta përbëjë) kalimi nga *të dhënat e gatshme* të vrojtimit në *të nxjerrat analitike* të studimit. Mbledhja e të dhënave gjuhësore morfologjike ka rëndësinë e vet, por nuk mund të ketë shkencë morfologjike nëse të dhënat gjuhësore nuk i nënshtrohen analizës. Kjo është arsyeja që, sipas Rizës, morfologjia mund të jetë shkencë e veçantë e gjuhësisë, vetëm nëse studiuesi e bazon punën e tij studimore në mbledhjen e të dhënave gjuhësore dhe më pas në analizën morfologjike-përshkruese të të dhënave gjuhësore.

Me interes është edhe shpjegimi që Riza i bën analizës morfologjike-përshkruese, sepse nga ky shpjegim përcaktohet prej tij jo vetëm objekti i morfologjisë, por edhe objekti i leksikologjisë. Duket se Riza nuk i qëndron besnik traditës gramatikore të shqipes për sa i përket përcaktimit të objektit të studimit të morfologjisë e të leksikologjisë. Problemi është se cilat të dhëna gjuhësore duhen marrë për bazë nga morfologu ose leksikologu gjatë analizës morfologjike ose leksikologjike. Për Rizën, “Morfologjia është shkenca e morfemave *fjalë* dhe *formëndërtuese*; prandaj klasifikimi i fjalëve në pjesë të ligjëratës i takon leksikologjisë (e jo morfologjisë)”. Duket se Riza fjalën si pjesë ligjëratare e shikon vetëm si objekt të leksikologjisë. Riza nuk jep ndonjë sqarim lidhur me kriteret e klasifikimit të fjalëve në pjesë të ligjëratës, megjithatë nisur nga pohimi i mësipërm se pjesët e ligjëratës i takojnë leksikologjisë, nënkuptohet që kriteri semantik, sipas tij, është kriteri kryesor për dallimin e tyre, e për pasojë pjesët e ligjëratës duhet të jenë objekt i leksikologjisë. Ndryshe nga leksikologjia, morfologjia ka tjetër objekt studimi, morfemat. Sipas Rizës, funksioni kryesor i morfemës është ai ndërtues, pra morfema shërben si mjet i ndërtimit të fjalës, dhe për pasojë morfologu pikërisht këtu duhet të përqendrohet, në përshkrimin e funksionit ndërtues të morfemës, i cili është dy llojesh: **fjalëndërtues** dhe **formëndërtues**. Duke i parë të dy këto funksione si shfaqje morfologjike, Riza e përcakton vendin e fjalëformimit si fushë studimi në morfologji, kur shton se “*Studimi i strukturës së fjalëve të pathjeshta* nuk hyn në leksikologji, por përbën morfologjinë

fjalëndërtuese”. Për pasojë, sipas funksionit të morfemës, Riza veçon dy tipa të analizës morfologjike, që janë: analiza **fjalëndërtuese** dhe analiza **formëndërtuese**. Kjo lloj analize të shpie në përfundim se morfologjia si shkencë ka dy nëndarje: morfologji fjalëformuese dhe morfologji formëformuese, pikëpamje të cilën e ndeshim edhe në studimet bashkëkohore².

Siç shihet, në këtë dorëshkrim morfema merret si bazë e studimeve morfologjike, sepse morfologjia, sipas Rizës, është shkencë e morfemave. Autori shikon një lidhje të ngushtë të analizës morfologjike me morfemën. Morfema, sipas tij, ndikon në formën e fjalës, kështu që analiza morfologjike duhet bazuar në konceptin e morfemës dhe të funksionit të saj në strukturën e fjalës. Ndryshe nga gramatika e bashkëkohësit të tij, gjuhëtarit Shaban Demiraj³, por ndryshe edhe nga Gramatika Akademike 1⁴, në të cilat si objekt i morfologjisë merret fjala dhe proceset gramatikore që veprojnë në të, Riza renditet krahas një pjese të gramatikanëve që, edhe në gjuhësinë e sotme bashkëkohore, për objekt të morfologjisë pranojnë morfemën dhe proceset gramatikore që realizohen nëpërmjet saj. Po ashtu, ndryshe nga gramatika e Sh. Demiraj⁵, por edhe nga Gramatika Akademike⁶, në të cilat fjalëformimi trajtohet si objekt i morfologjisë dhe i leksikologjisë, në këtë dorëshkrim, Riza e vendos fjalëformimin vetëm në morfologji, sepse fjalëformimi është një proces që ka të bëjë me strukturën e fjalëve.

Tezat e këtij dorëshkrimi i shohim të zbatuara konkretisht në vitet '60 të shekullit XX në veprën e tij *“Sistemi foljor i letrarishtes shqiptare bashkëkohore”*, botimi i së cilës, për fat të keq, përsëri u bë vite më vonë, vetëm pas vdekjes së autorit⁷. Vepra përbën një ndihmesë me vlerë të autorit, jo vetëm sepse për herë të parë ndërmerret një studim përshkrues, me një hyrje historike-kritike për sistemin foljor, por edhe sepse për herë të parë, në një

² A. Spencer, *Morphological theory*, Second edition, Cambridge, MA, 1992. S. Scalise, *Morphology*.

³ Sh. Demiraj, *Morfologjia e gjuhës së sotme shqipe*, Pjesa I, Tiranë, 1960 dhe 1961.

⁴ *Gramatika e gjuhës shqipe 1*, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë, Tiranë, 2002.

⁵ Sh. Demiraj, *Morfologjia e gjuhës së sotme shqipe*, Pjesa I, Tiranë, 1960 dhe 1961.

⁶ *Gramatika e gjuhës shqipe 1*, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë, Tiranë, 2002.

⁷ Meqenëse për herë të parë këtë vepër e kam pasur në dorë në formë dorëshkrimi në vitet '80, çdo referim yni për të mbështetet në kopjen e daktilogruar të punimit *“Sistemi foljor i letrarishtes shqiptare”* (1964), i cili ruhet në Arkivin e Institutit të Gjuhësisë dhe të Letërsisë, Tiranë.

krye të veçantë, pasqyrohen jo vetëm mënyrat, tipat dhe mjetet e formimit të foljeve, por shtrohen për diskutim, duke dhënë shpeshherë dhe zgjidhjet e veta origjinale, mjaft probleme të fjalëformimit, sidomos të prapashtesimit të foljet dhe dallimit nga eptimi.

Mbështetur në arritjet e studiuesve të shqipes nëpër gramatika e studime të ndryshme për foljen, S. Riza vëren se në studimet për fjalëformimin nuk janë dhënë të gjitha rrugët e formimit të foljeve. Vëmendja e studiuesve, sipas tij, është përqendruar më shumë te prejardhja parashtesore. Riza e shpjegon mungesën e studimeve për formimin e foljeve me prapashtesa me vështirësitë që ngërthen në vetvete kjo mënyrë formimi pikërisht te kjo pjesë ligjërë. Këto vështirësi kanë të bëjnë, së pari, me përcaktimin e thelbit të prapashtesës. Një mangësi tjetër që vihet në dukje prej tij është mosveçimi i analizës fjalëformuese nga ajo formëformuese, gjë që shpie në zgjedhje ose përcaktim të gabuar të formantit fjalëformues. Së fundi, një mangësi tjetër, sipas Rizës, është kriteri jo i njëjtë për zgjedhjen e trajtës përfaqësuese të foljes, mbi bazën e së cilës bëhet më pas analiza fjalëformuese.

Arritjet dhe mangësitë në studimet e gramatikave e ndryshme lidhur me formimin e foljeve, sipas Rizës, shtrojnë nevojën e përcaktimit të mënyrave të formimit të foljeve sipas kriterëve të posaçme, sepse formimi i fjalëve, ashtu si dhe dukuri të tjera gjuhësore, u nënshtrohet rregullave të caktuara, të cilat duhen njohur e përshkruar. Nisur nga ky këndvështrim, Riza veçon dy kriterë të rëndësishme për përcaktimin e mënyrës së formimit të foljeve dhe të formantit që merr pjesë në këtë proces: 1) së pari, studiuesi duhet të marrë si bazë vetëm një trajtë përfaqësuese të foljes, që, sipas tij, është paskajorja në -uar ose -ur; 2) së dyti, studiuesi duhet të veçojë analizën formëndërtuese nga ajo fjalëndërtuese.

Si përfundim, botimi i këtyre tezave është me rëndësi jo vetëm se ndriçohet më tej ndihmesa e Rizës si gramatikan, por edhe sepse, pas kaq vitesh, me gjithë ndonjë qëndrim e këndvështrim ndryshe, ato janë ende aktuale për metodologjinë e studimit sinkronik të gjuhës shqipe në të gjitha nivelet e funksionimit të saj, e jo vetëm të morfologjisë si shkencë. Tezat e Rizës, sidomos ato për rëndësinë e përzgjedhjes së metodologjisë së punës kërkimore-shkencore, për rëndësinë e karakterit përshkrues të studimeve gjuhësore, për zbatimin e konceptit të morfemës në analizën strukturore të fjalëve, për dallimin e analizës morfologjike nga ajo fjalëformuese dhe dallimin e morfologjisë fjalëformuese nga ajo fjalëndërtuese, e sidomos për vendin e fjalëformimit në morfologji, etj., kanë qenë dhe janë një platformë pune për orientimin e studimeve morfologjike, në dy drejtime: në atë të

morfologjisë fjalëformuese e fjalëndryshuese (eptimore), si dy nëndarje të veçanta të studimeve morfologjike për shqipen.

Këto teza, ndonëse të pabotuara në gjallje të autorit, nuk mendojmë se kanë qenë të panjohura nga kolegët e tij, përkundrazi, kemi bindjen se së bashku me gramatikën e Sh. Demirajt (1960, 1961), kanë shërbyer si bazë teorike në artikuj të kohës⁸, në gramatika të mëvonshme si “*Fonetika dhe Gramatika e gjuhës së sotme letrare shqipe II*”, 1976, “*Gjuha letrare shqipe për të gjithë*” (1976), “*Gramatika e gjuhës shqipe*” (2002) dhe në Fjalorët shpjegues të Institutit të Gjuhësisë e të Letërsisë, ndonëse bibliografia e këtyre veprave nuk jep ndonjë informacion për ndihmesën e tij si gramatikan.

Nga ana tjetër, përveç diskutimeve që mund të ngjallin përsëri këto teza, në vështrim të parë të sqaruara e të zgjidhura, sidomos për sa i përket përcaktimit të objektit të morfologjisë e të leksikologjisë, përcaktimit të kriterëve të dallimit të pjesëve të ligjëratës dhe vendit të studimit të tyre, për arsye se në raportin fjalë-morfemë, morfema merret si objekt i morfologjisë, kurse fjala si pjesë ligjërate vetëm si objekt i leksikologjisë (por në literaturën e huaj bashkëkohore edhe si objekt i sintaksës), nuk përjashtohen diskutimet edhe për çështje të tjera. Në literaturën tonë gjuhësore ende ka mendime jo të njëjta p.sh. për vendin e fjalëformimit si disiplinë shkencore⁹; po ashtu, përsëri shtrohet nevoja për përsosjen e mëtejshme të kriterëve të dallimit të pjesëve të ligjëratës, të metodologjisë së punës shkencore nëpërmjet ndërmarrjes së studimeve morfologjike, sidomos të atyre me karakter përshkrues, krahas atyre me karakter këshillues ose normativ.

Ndryshimet e mëdha demografike pas viteve '90 janë shoqëruar edhe me ndryshime gjuhësore, sidomos në leksik e fjalëformim, kështu që studimet me karakter përshkrues të leksikut të gjuhës së folur, krahas asaj të shkruar, në planin fjalëformues e formëndryshues, janë të domosdoshme për njohjen e realitetit gjuhësor dhe për përcaktimin e prirjeve të strukturës gramatikore e leksikore të shqipes së sotme.

BIBLIOGRAFI

Buxheli, L., *Formimi i foljeve në gjuhën e sotme shqipe*, Tiranë, 2008.

Cipo, K., *Komozitat determinative* BISH, 2-3, 1948 dhe në “Çështje të gramatikës së shqipes së sotme”, II, Tiranë, 1975.

Cipo, K., *Gramatika shqipe*, Tiranë, 1949

⁸ Shih: M. Çeliku, *Mbi analizën strukturore të fjalës*, në “Arsimi popullor”, 6, Tiranë, 1964.

⁹ Sh. Islamaj, *Fjalëformimi në gjuhësinë shqiptare*, kumtesë e mbajtur në Seminarin XXII Ndërkombëtar për Gjuhën, Letërsinë dhe Kulturën shqiptare.

- Fonetika dhe Gramatika e gjuhës së sotme letrare shqipe*, II, Akademia e Shkencave e Republikës Popullore të Shqipërisë, Tiranë, 1976.
- Gjuha letrare shqipe për të gjithë*, Akademia e Shkencave e Republikës Popullore të Shqipërisë, Tiranë, (1976).
- Gramatika e gjuhës shqipe 1*, Akademia e Shkencave e Republikës Popullore të Shqipërisë, Tiranë, 2002.
- Halle, M., *Prolegomena to a Theory of Word Formation*, "Linguistic Inquiry", vol. 4, nr. 1 (Winter 1973), pp. 3-16.
- Islamaj, SH., *Fjalëformimi në gjuhësinë shqiptare*, Kumtesë e mbajtur në Seminarin XXII Ndërkombëtar për Gjuhën, Letërsinë dhe Kulturën shqiptare.
- Kostallari, A., *Kompozitat dëshirore dhe urdhërore të shqipes*, Studime Filologjike, nr. 4, Tiranë, 1968, f. 3-70.
- Kostallari, A., *Kompozitat ekzocentrike të shqipes si tema fjalëformuese*, BUSHT, Tiranë, 1962, f. 3-48.
- Kostallari, A., *Mbi disa veçori të fjalës së përbërë në gjuhën shqipe*, BUSHT, nr. 3. Tiranë, 1961, f. 3-20.
- Riza, S., *Disa teza mbi teorinë dhe praktikën e analizës morfologjike përshkruese shqip* (1964), në "SELMAN RIZA, VEPRA IV", PRISHTINË, 2004.
- Riza, S., *Sistemi foljor i letrarishtes shqiptare bashkëkohore*, Prishtinë, 1994 dhe kopja dorëshkrim në Arkivin e Institutit të gjuhësisë dhe të letërsisë, Tiranë.
- Spencer, A., *Morphological theory*, Second edition, Cambridge, MA, 1992.
- Xhuvani, A- Çabej, E., *Prapashtesat e gjuhës shqipe*, Tiranë, 1962, si edhe në "Çështje të gramatikës së shqipes së sotme" II, Tiranë, 1975 dhe në "Aleksandër Xhuvani, Vepa I", Tiranë, 1980.
- Xhuvani, A. - Çabej, E., *Parashtesat e gjuhës shqipe*, Tiranë, 1956 si dhe në "Çështje të gramatikës së shqipes së sotme" II, Tiranë, 1975 dhe në "Aleksandër Xhuvani, Vepa I", Tiranë, 1980.
- Xhuvani, A., *Prejardhja e pjesave të fjalës në gjuhën shqipe*, Tiranë, 1906.